

Den svenska trädgårdens historia under tvåhundra år

Allan Gunnarsson, Eva Gustavsson, Åsa Klintborg Ahlklo, Catharina Nolin, Inger Olausson & Matti Wiking Laine, *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal*, 463 s., ill., Kungl. Vitterhetsakademien, KVHAA Handlingar Historiska serien 41, Stockholm 2023.

DEN TRÄDGÅRDSHISTORISKA forskningen har varit livaktig i Sverige de senaste decennierna. En stor del av forskningen har bedrivits vid Sveriges lantbruksuniversitet SLU, men trädgårdens och trädgårdskonstens historia har undersökts också vid andra universitet. Som forskningsobjekt är trädgårdens historia sant mångvetenskaplig. Den har utforskats och utforskas inom ämnen som historia, konstvetenskap, landskapsarkitektur, etnologi, arkeologi, arkeobotanik, agrologi och hortikultur.

Den rika forskningen i Sverige har nu resulterat i verket *Svensk trädgårdshistoria*, som i tre band skapar en syntes av den framforskade kunskapen. Den första delen, *Förhistoria och medeltid*, utkom 2021 med kvartärgeologen, arkeobotanikern Jens Heimdahl, trädgårdsarkeologen, kulturmiljöforskaren Anna Andréasson Sjögren och agronomen, växtgenetikern Matti Wiking Leino som författare. Hösten 2023 följde den tredje delen, *1800- och 1900-tal*, som presenteras närmare här. Del två, som behandlar perioden 1500–1800 har aviserats utkomma kring årsskiftet 2024–2025.

Delen om 1800- och 1900-talen har sex författare, av vilka fyra har eller har haft en anknytning till den trädgårdshistoriska forskningen inom agrarhistoria och landskapsarkitektur vid SLU. Två av forskarna är knutna till Stockholms universitet. Boken de nu publicerat är ett praktfullt och innehållsrikt översiktsverk, som ger oss en mångsidig bild av trädgården i Sverige under två århundraden då den genomgick stora förändringar.

Boken har varsitt huvudkapitel om de stora dragen i trädgårdshistorien under de två sekel den täcker: ”1800-talet – mångfaldens trädgårdar och parker” och ”1900-talets trädgårdar mellan idealism och rationalism”. De övriga kapitlen är tematiska. Kapitlet ”Trädgården som mönster”

har ett idéhistoriskt perspektiv, kapitlen ”Trädgårdens nyttoväxter” och ”Prydnads- och landskapsväxter” beskriver trädgårdsväxternas historia och kapitlet ”Kommersiell trädgårdsodling” handlar om trädgårdsodlingen som näringsgren. Dessutom ingår kapitlet ”Ångsfruktodling”, som handlar om en för Sverige i det närmaste unik odlingsform, och ett kapitel om krukväxternas historia, ”Fönsterträdgårdens växter”.

Catharina Nolin, konstvetare vid Stockholms universitet, står för de två omfattande kapitlen om de olika typer av trädgårdar och parker vi har i vår omgivning och hur de sett ut i Sverige under 1800- och 1900-talen. Hennes perspektiv är främst de stilar och ideal trädgårdarna och parkerna har representerat under olika tider, men hon tar också upp vilka som använt de gröna miljöerna och för vilka syften. Samtidigt knyter hon an till den allmänna samhällsutvecklingen och hur den har återspeglats i trädgårdarna och parkerna.

Att trädgården och dess historia är ett vidsträckt och tänjbart begrepp framgår med all tydlighet. I de här kapitlen får vi läsa om allt från landskapsparker vid gods och herrgårdar, borgarnas trädgårdar i städerna, botaniska trädgårdar, stadsparker och begravningsplatser till husbehovsodling på landsbygden, koloniträdgårdar, privata villaträdgårdar och förorternas parker och lekplatser. Också trädgårdar med terapeutiska eller pedagogiska syften, såsom sjukhusträdgårdar, fångelseträdgårdar och skolträdgårdar, ryms med.

Nolin konstaterar inledningsvis att 1800-talet var ”ett blomstrande århundrade för trädgårdsodlingen”. Parkerna i städerna blev fler under 1800-talet och öppnades för allmänheten. Intresset för odling inom medelklassen ökade och denna medelklass arbetade också aktivt för att sprida trädgårdsodlingen genom det framväxande nätet av trädgårdsföreningar. Trädgårdstidningar och ett stort utbud av trädgårdshandböcker för olika målgrupper bidrog likaså, och detsamma gjorde utbildningen inom trädgårdsodling, som etablerades under slutet av 1800-talet. Bilden som Nolin ger är att allt fler fick tillgång till gröna miljöer och trädgårdsodling under 1800-talet. Samtidigt skapade industrialiseringen och urbaniseringen nya behov av både trädgårdsodling och parker för den växande stadsbefolkningen.

Under 1900-talet spreds trädgårdsodlingen till de lägre samhällsklasserna genom koloniträdgårdsrörelsen i städerna och genom odlingslotter för arbetarna på bruksorter. I bägge fallen odlades det först och främst nyttoväxter för husbehov, men också blommor. Funktionalismen slog igenom också i trädgårdskonsten under 1920- och 1930-talet, medan naturparker eller skogsparker redan tidigare hade blivit idealet för parkerna och man strävade efter att bevara naturområden i närheten av nybyggda stadsdelar. Det sena 1900-talet präglades av allt effektivare markanvändning, vilket ledde till allt mindre tomter och mindre gårdar i nya bostadsområden.

Också intresset för trädgårdsodling dalade efter andra världskriget, och till exempel villaträdgårdar skulle vara så enkla som möjligt att sköta.

Nolin lyfter också fram betydande trädgårds- och landskapsarkitekter och ger exempel på deras verk. Här blir det ofta kortfattade uppräknningar av trädgårdar och planer, som det är svårt att bilda sig en uppfattning om i synnerhet ifall platserna är obekanta. Även om verket är rikt illustrerat finns det inte utrymme att avbilda alla trädgårdar och parker som nämns.

Trädgårdshistorikern, landskapsarkitekten Åsa Klintborg Ahlklö slår i sitt kapitel ”Trädgården som mönster” an ett mer utpräglat idéhistoriskt perspektiv. Hon skriver om hur trädgården konkret har stått som förebild för jordbruket, men också om trädgården som sinnebild för ideal-samhället och hur den använts metaforiskt i olika sammanhang. I det första fallet ger hon godset Svaneholm i Skåne och dess ägare Rutger Maclean (1742–1816) som exempel på hur reformer, nya grödor och nya odlingsmetoder kunde prövas i mindre skala i trädgården innan de överfördes på jordbruket.

Ett annat av Klintborg Ahlklös exempel är trädgården som konkret miljö och metafor för barnfostran. Folkskolan infördes i Sverige 1842 och i den debatt som fördes om den framhölls vikten av trädgårdsodling som läroämne för att trädgårdskulturen skulle nå de breda folklagren. Trädgårdsodling i sig ansågs kultivera sinnet, men förespråkarna framförde också mer konkreta argument såsom förbättrad kosthållning och möjlighet till biinkomster. Även inom barnfostran etablerades trädgårdsmetaforen under 1800-talet, med barnet som planta och hemmet, senare skolan som trädgård. Den tyske pedagogen Friedrich Fröbel hade ett starkt inflytande med sina tankar om barnträdgård, *Kindergarten*, vilket som känt länge har levt kvar i språkbruket.

Agronomen, växtgenetikern Matti Wiking Leino är specialiserad på nyttoväxternas historia och ger i sitt kapitel en bild av hur sortimentet av nyttoväxter har utvecklats under de två senaste seklerna. Han beskriver såväl köksväxter, frukter och bär som växtförädling och förändrade odlingstrender. Husbehovsodlingen var som störst i slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Frökatalogerna ger vid handen att ”det sena 1800-talets utbud av köksväxtarter och sorter [framstår] som oöverträffat omfattande jämfört med såväl tidigare som senare epoker i svensk trädgårdsodling”. Efter andra världskriget minskade husbehovsodlingen och framför allt odlingen av mera krävande sorter som kål och olika slag av rotfrukter.

Inom växtförädlingen av grönsaker följde man utvecklingen inom odlingstekniken på de yrkesmässiga odlingarna – grödor såsom morötter och rödbetor behövde anpassas efter exempelvis skördemaskiner så att de var jämnstora och mognade samtidigt. Växtförädling av grönsaker

bedrevs i Sverige från 1890-talet, i huvudsak av privata företag, men upphörde i början av 2000-talet på grund av bristande lönsamhet.

I slutet av kapitlet tar Leino också upp kulturarvsarbetet för att rädda grödor som riskerar att försvinna, med syfte att dels bevara gamla sorter med kulturhistoriskt värde, dels trygga tillgången till genetiskt mångsidigt material för framtida växtförädling. På senare tid har intresset för de här gamla sorterna också ökat bland såväl gourmetkockar som hobbyodlare.

Landskapsarkitekten Eva Gustavsson skriver om prydnadsväxternas historia i ett fullmatat kapitel om växter för parker och trädgårdar. Hennes kapitel handlar om vilka växter som odlades, hur rabatter komponerades och på vilka grunder man valde växter för olika ändamål. Gustavsson tar också upp hur man fick tag på prydnadsväxter genom tillgången till fröer, förädlingen av prydnadsväxter och den kommersiella odlingen av perenner. Även hon diskuterar flera trädgårds- och landskapsarkitekter och anläggningar som de skapat.

I ett avsnitt som sträcker sig utanför Sveriges gränser skriver Gustavsson om den växtinsamling som hade inletts redan med upptäckts- och handelsresorna under 1600- och 1700-talen. Under början av 1800-talet infördes ett stort antal nya trädgårdsväxter till Europa från främst Syd- och Nordamerika och under den senare delen av 1800-talet från Asien. Det här påverkade också stort vilka arter som återfanns i svenska trädgårdar och parker. Även Gustavsson målar fram bilden av ett prunkande och artrikt 1800-tal, en sparsmakad och alltmer specialiserad början av 1900-talet och en utarmning av växtsortimentet under efterkrigstiden. I sitt andra kapitel skriver Gustavsson om rumsväxter, det vill säga krukväxter.

Den kommersiella odlingen i handelsträdgårdar beskrivs av hortonomerna, hortikulturhistorikern Inger Olausson. Trädgårdsodlingen som näringsgren är kanske den minst utforskade aspekten av trädgården. Handelsträdgårdarna fick sin blomstringstid när efterfrågan på trädgårdsprodukter ökade i takt med industrialiseringen och när allt färre hade möjlighet att odla för egna behov. Under 1800-talets andra hälft började handelsträdgårdarna etablera sig i eller i utkanten av städerna, där efterfrågan fanns. Eftersom produkterna var känsliga och inte klarade långa transporter var det viktigt att odlingarna låg nära sin marknad. De flesta handelsträdgårdarna fanns där efterfrågan var störst, det vill säga i Stockholm, Göteborg och Malmö. På friland och i växthus odlades både grönsaker och blommor åt stadsborna.

När trafikförbindelserna blev bättre koncentrerades en stor del av handelsträdgårdarna till södra Sverige där odlingsförutsättningarna var bäst. Under 1900-talet expanderade handelsträdgårdarna och blev storskaliga trädgårdsföretag med flera hektar stora odlingar på friland eller i växthus. Samtidigt blev de också alltmer specialiserade, för att klara av konkur-

rensen från importen. Till exempel kål och rotfrukter började man odla på åker och odlingsmetoderna rationaliserades.

Olausson skriver också om den kommersiella fruktodlingen som exempel på hur trädgårdsnäringen specialiserades och rationaliserades. En ny form av fruktodling på åkermark, med träden planterade i raka rader, introducerades i södra Sverige i mitten av 1800-talet. Den här extensiva fruktodlingen ökade under de följande decennierna och blev stor framför allt i Skåne och runt Stockholm. Rationaliseringen och konkurrensen från importen innebar också att antalet sorter som odlades begränsades till sådana som hade ett enhetligt utseende och klarade transporter.

Trädgårdsnäringen expanderade ända till 1950-talet (kriget hade inneburit ett uppsving för svenska handelsträdgårdar). Under slutet av 1900-talet blev trädgårdsföretagen färre, men de som fanns kvar var allt större. Den kommersiella trädgårdsodlingen ”följer i hög grad utvecklingen inom den svenska ekonomin som helhet”, konstaterar Olausson.

Landskapsarkitekten Allan Gunnarssons bidrag om ängsfruktodling handlar om en ytterst specifik och för Sverige mer eller mindre unik typ av trädgård. Det är fråga om framför allt äppelodlingar på ängsmarker med en rik flora av ängsväxter. Där ympas ädla sorter på vildaplar som står ”naturligt” utspridda i landskapet. Ängsfruktodling har bedrivits i södra Sverige och bedrevs kommersiellt under andra hälften av 1800-talet och första hälften av 1900-talet. Den småländska orten Urshult var centrum för denna av fruktodlingsexperter förbisedda odlingsform, och det är också här som de sista ängsfruktodlingarna finns kvar. Numera värnar man om dem som kulturarv.

Bokens upplägg med flera författare fungerar bra. Christina Nolins två omfattande kapitel ger en god överblick över helheten, medan de övriga författarna fokuserar på smalare områden och kompletterar bilden. I verk av det här slaget finns en risk för överlappningar och upprepningar, men de är överraskande få. Det finns en del överlappningar i Catharina Nolins och Eva Gustavssons beskrivningar av enskilda landskapsarkitekters trädgårdar, men de snarast kompletterar varandra eftersom Nolin håller sig mer till parkernas och trädgårdarnas stil och struktur medan Gustavsson beskriver växtval.

Boken bygger alltså på den trädgårdshistoriska forskning som bedrivits i Sverige under de senaste decennierna. Men uppenbart är att författarna också har kompletterat bilden av den svenska trädgårdens historia genom att gå till primärkällor där kunskapsluckor funnits.

Influenserna för stilideal, odlingsmetoder, växtval och mer ideologiska och filosofiska synsätt på trädgården har flödat fritt över gränserna, inte minst under de två sekel som behandlas i *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal*. Några egentliga jämförelser mellan Sverige och andra

länder görs inte, men vissa internationella utblickar får läsaren, vid sidan av avsnittet om det allmäneuropeiska intresset för nya exotiska växter. Danmark nämns som inspirationskälla och förebildsland, likaså beskrivs inflytanden från Tyskland och Storbritannien. Enskilda trädgårds- och landskapsarkitekters vistelser och studieresor framför allt på kontinenten nämns också som inspirationskällor.

Mest framträder inflytandet från den brittiska trädgårdstraditionen, som i början av 1900-talet slog igenom bland annat tack vare att kända kulturpersoner som Karin och Carl Larsson och Emma och Anders Zorn inspirerades av den när de skapade sina trädgårdar i Sundborn och Mora – ”förklädda som nationella”, som Nolin konstaterar. Flera gånger nämns också kronprinsessan Margaretas inverkan på trädgårdstrenderna i Sverige. Hon förde till exempel i början av 1900-talet in influenser från Arts and Crafts-rörelsen i sitt födelseland Storbritannien till Sofiero slott i Skåne och spred dem genom de trädgårdsböcker hon skrev.

Svensk trädgårdshistoria har ett uttalat populariserande anslag och texten flyter mycket bra. De många illustrationerna – planritningar, teckningar, fotografier och målningar – bidrar till att skapa en mångsidig bild av den svenska trädgårdens historia. Boken täcker in trädgården i mycket vid mening och den lyckas också väl med att presentera sociala och ekonomiska aspekter av den vid sidan av kultur- och konsthistoriska. Den lyckas väl med att presentera också de sociala och ekonomiska aspekterna av trädgården vid sidan av de kultur- och konsthistoriska. Ett plus är också att boken är försedd med både person- och växtregister.

Mycket av det som beskrivs i den här delen av *Svensk trädgårdshistoria* har motsvarigheter också i Finland. För framtiden skulle det vara intressant med mer jämförande studier av trädgårdshistorien i Sverige och Finland, och varför inte de övriga nordiska länderna.

Nina Edgren-Henrichson